

Ewa Leniart

„Wejście w porozumienie w celu usiłowania zmiany ustroju państwa lub usunięcia organów władzy państwowej” na gruncie kodeksu karnego Wojska Polskiego z 1944 r.

Keywords: District Military Court in Rzeszów, The Criminal Code of Polish Army of 1944

Summary

The subject of this article is an analysis of selected decisions of the District Military Court in Rzeszów, in which sentences were imposed for the crimes against the state, regulated by the Penal Code of the Polish Army (kodeks karny Wojska Polskiego, k.k.WP). The provision of article 88 § 1 k.k.WP in conjunction with art. 86 k.k.WP, which formed the basis for the convictions in the analyzed cases, concerned crimes against the state. The essence of this crime was to enter into an agreement, in order to attempt to change the political system or for the removal of organs of state power through violence. While construing art. 88 § 1 in conjunction with art. 86 § 2 k.k.WP the Military District Court in Rzeszów assumed that the constituent elements of this crime have been satisfied, for example, simply by the fact of meeting with members of the organization fighting for independence and becoming acquainted with the illegal activities of such organizations, or by reading their leaflets. Thus, for the fulfillment of art. 88 § 1 k.k.WP, the Court considered any action which could be attributed to efforts to change the political system, even if it was not proven during the trial that the defendant engaged in any organizational activity.

Zbrodnia stanu, której istotą było wejście w porozumienie w celu usiłowania zmiany ustroju państwa lub usunięcia organów władzy państwowej przy użyciu przemocy, uregulowana została w art. 88 §1 kkWP¹ w związku z art. 86

¹ Dekret PKWN z 23 września 1944 r. (Dz. U. Nr 6, poz. 27) – dalej: kkWP.

kkWP². Porozumienie tylko wówczas stawało się karalne, gdy przyjmowało postać spisku³. W celu uznania, że doszło do zawiązania spisku musiało nastąpić m.in. ustalenie jednomyślnego sposobu postępowania przynajmniej trzech osób, w kwestii objętej wspólnym zamierzeniem przestępnym⁴.

Przepis ten rodził trudności interpretacyjne, z tego powodu warto dokonać analizy praktycznego zastosowania przywołanego przepisu w orzecznictwie Wojskowego Sądu Rejonowego⁵ w Rzeszowie. W orzeczeniach WSR w Rzeszowie przyjmował, iż doszło do popełnienia wspomnianego przestępstwa, dokonując swobodnej interpretacji w tym zakresie. W latach czterdziestych XX w. przepis ten wykorzystywany był do eliminacji ze społeczeństwa osób nieprzychylnie nastawionych do ustroju komunistycznego, wprowadzonego w Polsce po 1944 r.

Jedną ze spraw rozpoznanych przez WSR w Rzeszowie było skazanie za popełnienie przestępstwa z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP Stanisławy Teleśnickiej⁶. Podstawą jej skazania był błąd dotyczący ustaleń faktycznych, dokonany przez sąd orzekający, który polegał na uznaniu oskarżonej za winną wejścia w porozumienie z członkami organizacji WiN. Organizację tę WSR w Rzeszowie uznawał za strukturę mającą na celu usunięcie przemocą ustanowionych organów władzy zwierzchniej narodu i zmianę ustroju państwa⁷. Wina S. Teleśnickiej została uznana przez skład orzekający sądu na podstawie domniemania, niepopartego wiarygodnym materiałem dowodowym, że miało miejsce porozumienie między skazaną a członkami WiN. Fakt rzekomego porozumienia sąd przyjął na podstawie przeprowadzonej w obecności skazanej rozmowy dwóch członków WiN: Leopolda Rząsy⁸ i Józefa Szmida⁹. Sąd przyjął za udo-

2 Art. §1 kkWP stanowił, iż odpowiedzialności karnej podlegał ten, kto wchodził w porozumienie z innymi osobami, w celu popełnienia przestępstwa, określonego w art. 85 lub 86 kkWP. Czyn ten był zagrożony karą więzienia, która zgodnie z art. 37 kkWP mogła trwać od roku do 10 lat.

3 *Kodeks karny Wojska Polskiego i ustawy dodatkowe z komentarzem*, oprac. płk J. Kaczorowski, mjr J. K. Cisek, R. Vogel, Warszawa 1946, s. 98.

4 Ibidem.

5 Dalej: WSR.

6 Archiwum IPN Oddział w Rzeszowie, dalej: AIPN Rz, sygn. akt 107/795. Wyrok WSR w Rzeszowie z 1 kwietnia 1948 r. wydany w składzie: przewodniczący – mjr Franciszek Midura, ławnicy: plut. Stanisław Andruszkiewicz i kpr. Adolf Pawlik w sprawie przeciwko Stanisławie Teleśnickiej, dawna sygn. Sr 835/48, k. 123.

7 Ibidem.

8 Leopold Rząsa (ps. Augustyn, Jesiotr, Waclaw), ur. 23 lipca 1918 r. w Drabincach, pow. Rzeszów. Wiosną 1941 r. został zaprzysiężony do ZWZ. Od 1944 r. działał w akowskim wywiadzie. Po Akcji „Burza” został zastępcą oficera wywiadu Obwodu AK Rzeszów. Sporządzał m.in. raporty o aresztowaniach Polaków przez Sowieców i znęcaniu się nad żołnierzami AK. Od 16 października 1945 r. aplikant w Sądzie Okręgowym w Rzeszowie. Po utworzeniu WiN został zastępcą kierownika informacji „rady” WiN w Rzeszowie, a następnie kierownikiem „rady”. 4 maja 1947 r. został zastępcą prezesa Okręgu WiN Rzeszów. 16 lipca 1947 r. zatrzymany przez funkcjonariuszy WUBP w Rzeszowie, następnie 21 października 1948 r. skazany na karę śmierci, zaś 31 stycznia 1949 r. – rozstrzelany na Zamku w Rzeszowie. Więcej zob. *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. II, Kraków – Warszawa – Wrocław 2004, s. 466–468.

9 Józef Szmid (ps. Szymon, Łucja), działacz WiN; kierownik łączności IV Zarządu Głównego WiN, *Konspiracja i opór społeczny...*, t. II, s. 124.

wodnione, że tematem rozmowy były bliżej nieokreślone „tajemnicze sprawy organizacyjne”¹⁰. Faktu odbycia takiej rozmowy nie potwierdzili jednak świadkowie.

Wobec nieustalenia, iż rozmowa taka w obecności skazanej miała miejsce oraz w związku z nieudowodnieniem jej rzeczywistego tematu oraz przebiegu, uznanie w tym stanie rzeczy, że miało miejsce wejście skazanej w porozumienie w celu usiłowania zmiany ustroju państwa, było nadinterpretacją ze strony orzekającego sądu.

W protokole rozprawy z 1 kwietnia 1948 r. czytamy, że WSR w Rzeszowie przyjął za udowodnione, że S. Teleśnicka „wchodziła przez okres ponad roku w porozumienie z członkami związku WiN, a działalność oskarżonej polegała na kontaktowaniu członka tejże organizacji – Leopolda Rząsy, posługującego się ps. «Wacław» z Józefem Szmidem ps. «Szymon» oraz przenoszeniu poczty organizacyjnej od Rząsy do innego członka WiN – Antoniego Listawna, ps. «Lemiesz»”¹¹.

Ponadto w opisanym stanie rzeczy, nie kwestionując prawa sądu do swobodnej oceny dowodów, budzi wątpliwość zakwalifikowanie działania przypisanego skazanej jako zbrodni stanu z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP. Zgodnie z obowiązującymi w prawie karnym zasadami, a w szczególności z zasadą przyjmowania wszystkich wątpliwości na korzyść oskarżonej oraz przy założeniu, że swobodna ocena dowodów przez sąd orzekający nie mogła oznaczać dowolności, WSR w Rzeszowie dopuścił się nadużycia, gdyż w świetle zebranego materiału dowodowego nie sposób dopatrzeć się realizacji przypisanego oskarżonej S. Teleśnickiej czynu zabronionego z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP, jak też jakiegokolwiek innego przestępstwa. W uzasadnieniu wyroku skazującego WSR w Rzeszowie nie powołał żadnego dowodu, z którego można było wysnuć niebudzący wątpliwości wniosek, że oskarżona, która jak sąd ustalił, nie należała do żadnej organizacji, miała w ogóle świadomość, że L. Rząsa i J. Szmid byli członkami WiN. Sąd nie ustalił również faktu, że oskarżona weszła z Rząsą i Szmidem w porozumienie, w celu usiłowania zmiany przemocą ustroju Państwa Polskiego, a tym bardziej, że ustaliła z nimi jakiś sposób postępowania w tym zakresie.

WSR w Rzeszowie nie rozważył całego zebranego materiału dowodowego, a w szczególności nie odniósł się do wyjaśnień skazanej S. Teleśnickiej, która konsekwentnie nie przyznawała się do winy, oraz potwierdzających jej wyjaśnienia zeznań, przebywającego w więzieniu świadka L. Rząsy. Przypisując oskarżonej pośredniczenie w skontaktowaniu dwóch członków WiN, tj. L. Rząsy i J. Szmidę, sąd nie uwzględnił tego, że materiał dowodowy nie pozwalał na

10 AIPN Rz, sygn. akt 107/795, Protokół z rozprawy przed WSR w Rzeszowie z 1 kwietnia 1948 r. w sprawie przeciwko Stanisławie Teleśnickiej, dawna sygn. Sr 835/48, k. 120–122.

11 Ibidem, k. 121.

uznanie za bezsporne, iż oskarżona wiedziała, że ma do czynienia z członkami nielegalnej organizacji. Zatem w opisanym stanie rzeczy uznanie przez sąd, iż „oskarżona wchodziła w porozumienie z członkami przestępczego związku w celu usiłowania zmiany przemocą ustroju państwa”¹² było nadinterpretacją faktów.

Praktyka orzecznicza WSR w Rzeszowie pokazuje, iż przypadek skazania S. Teleśnickiej nie był odosobniony, a fakty pociągnięcia do odpowiedzialności karnej za jakiegokolwiek kontakty z członkami organizacji, uważanych przez władze komunistyczne za nielegalne, miały miejsce wielokrotnie¹³. Wówczas WSR w Rzeszowie uznawał, że zostały wypełnione znamiona czynu zabronionego z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP.

Podobne ustalenia poczynił WSR w Rzeszowie w sprawie Bronisława Huberta, który w wyroku z 9 sierpnia 1948 r., wydanym w składzie: przewodniczący – mjr Franciszek Midura, ławnicy: kpr. Aleksander Barański i kpr. Władysław Gawryło, został skazany na karę 3 lat więzienia, a na podstawie art. 46 §1 lit. b i art. 48 §1 kkWP na kary dodatkowe w postaci utraty praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na 2 lata oraz przepadek całego mienia na rzecz Skarbu Państwa za czyn, który polegał na tym, iż skazany „od wiosny 1945 r. do jesieni 1946 r. w Rączynie, pow. Jarosław wchodził w porozumienie z osobami z nielegalnej organizacji WiN, mającej na celu zmianę w drodze przemocy ustroju państwa”¹⁴. Wejście w porozumienie miało się dokonać w ten sposób, że członkowie WiN w osobach: Andrzeja Telegi i Józefa Małonia przekazali skazanemu nielegalną prasę, którą była jedna gazetka pt. „Ku wolności”, zdaniem sądu udostępniona oskarżonemu do czytania i rozpowszechniania¹⁵.

WSR w Rzeszowie uznał, że poprzez przyjęcie wymienionej gazetki skazany dopuścił się zbrodni stanu, a sąd uzasadniał w wyroku, że: „Bronisław Hubert przyznał powyższy stan faktyczny, lecz do winy się nie poczuwał i twierdził na rozprawie głównej, że nie wiedział jakoby «Ku wolności» było organem WIN-u”. Tłumaczeniom tym sąd nie dał wiary, uzasadniając, iż skazany „był osobnikiem o dość dużym wykształceniu, bo miał ukończonych 5 klas gimnazjum i z samej

12 Ibidem.

13 Zob. np. AIPN Rz, Akta sprawy przeciwko Janowi Chrzanowi, sygn. akt 107/687 (dawna sygn. Sr 320/48); Akta sprawy przeciwko Mieczysławowi Dziedzicowi, sygn. akt 122/329 (dawna sygn. Sr 333/48); Akta sprawy przeciwko Antoniemu Kowalikowi, sygn. akt 122/329 (dawna sygn. Sr 333/48); Akta sprawy przeciwko Ferdynardowi Pelcowi, sygn. akt 107/733 (dawna sygn. Sr 597/48); Akta sprawy przeciwko Zofii Rolskiej, sygn. akt 107/733 (dawna sygn. Sr 597/48); Akta sprawy przeciwko Marcinowi Matyji, sygn. akt 122/338 (dawna sygn. Sr 437/49); Akta sprawy przeciwko Edwardowi Wójcikowi, sygn. akt 107/58 (dawna sygn. R 478/46); Akta sprawy przeciwko Michałowi Gacowi, sygn. akt 107/903 (dawna sygn. Sr 309/49).

14 AIPN Rz 25/1439, Wyrok WSR w Rzeszowie z 9 sierpnia 1948 r. w sprawie przeciwko Bronisławowi Hubertowi, sygn. akt Sr 598/48, k. 68–69.

15 Ibidem, k. 68.

treści powyższej gazetki mógł łatwo się domyślić jej pochodzenia i jakiej organizacji służy¹⁶.

Uzasadnienie wyroku, jak i argumentacja przyjęta przez WSR w Rzeszowie, budzą wątpliwości. Trudno bowiem uznać, że poprzez fakt przyjęcia gazetki, doszło do popełnienia zbrodni stanu, a kontakt z członkami organizacji WiN, ograniczający się do czynności polegającej na przekazaniu jednej gazetki, stanowił spisek będący podstawą do ustalenia działań zmierzających do zmiany ustroju państwa.

WSR w Rzeszowie uznawał za zbrodnie stanu z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP działania, które polegały na przyjmowaniu nielegalnej prasy, ulotek lub innych materiałów propagandowych¹⁷.

Innym przykładem, w którym nastąpiło skazanie na podstawie art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP była sprawa Stanisława Janowskiego, w stosunku do którego WSR w Rzeszowie ustalił, że w okresie wojny skazany był policjantem, najpierw we Lwowie, a następnie w Przemyślu i przez czas służby w policji działał w strukturach AK. Następnie w czerwcu 1942 r., wobec aresztowań niektórych członków AK, z działalności w organizacji zrezygnował. Po wojnie Janowski założył sklep, który stał się miejscem spotkań Bronisława Wochanki¹⁸ i Kazimierza Sochańskiego¹⁹, o których skazany wiedział, że należeli do WiN. Zdaniem sądu, swoim przyzwoleniem na spotkania wymienionych osób w sklepie Janowski „ułatwił działalność nielegalnej organizacji i tym samym zrealizował znamiona czynu zabronionego z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkwp²⁰. W tym stanie rzeczy WSR w Rzeszowie skazał S. Janowskiego na podstawie art. 88 §1 kkWP na 3 lata więzienia²¹, zaś na mocy art. 46 §1 pkt b kkWP – na utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na 2 lata oraz na podstawie art. 48 §1 kkWP orzekł przepadek mienia skazanego na rzecz Skar-

16 Ibidem, k. 69.

17 Zob. np. AIPN Rz, Akta sprawy przeciwko ks. Władysławowi Skalnemu, sygn. akt 107/711 (dawna sygn. Sr 454/48); Akta sprawy przeciwko Wojciechowi Zawadzkiemu, sygn. akt 107/711 (dawna sygn. Sr 454/48); Akta sprawy przeciwko Michałowi Zawadzkiemu, sygn. akt 107/711 (dawna sygn. Sr 454/48); Akta sprawy przeciwko Tadeuszowi Zalewskiemu, sygn. akt 107/711 (dawna sygn. Sr 454/48); Akta sprawy przeciwko Władysławowi Puzio, sygn. akt 107/90 (dawna sygn. R 632/46); Akta sprawy przeciwko Adolfowi Błęzień, sygn. akt 25/1922 (dawna sygn. Sr 324/49).

18 Bronisław Wochanka, (ps. Andrzej) – kierownik Obwodu AK Przemyśl, a następnie kierownik „rady” w Rzeszowie, *Konspiracja i opór społeczny...*, t. III, s. 25, 437.

19 Kazimierz Sochański (ps. Kulesza) – kierownik Obwodu AK Przemyśl, *Konspiracja i opór społeczny...*, t. III, s. 437.

20 AIPN Rz, sygn. akt 107/1155, Wyrok WSR w Rzeszowie z 20 grudnia 1948 r. wydany w składzie: przewodniczący – kpt. Oswald Sznepf, ławnicy: kpr. Leon Kasperczak i st. strz. Eugeniusz Olborowski w sprawie przeciwko Stanisławowi Janowskiemu, dawna sygn. Sr 585/50, k. 72–73.

21 Orzeczona kara pozbawienia wolności została skazanemu na podstawie art. 5 §1 pkt 1 ustawy z 22 lutego 1947 r. o amnestii darowana w całości.

bu Państwa²². Jednak Wojskowy Prokurator Rejonowy w Rzeszowie – mjr Filip Barski, złożył na niekorzyść skazanego skargę rewizyjną, w której domagał się uchylenia wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania przez WSR w Rzeszowie, podnosząc jako argumenty przeciwko skazanemu jego złą wolę i ciężar gatunkowy popełnionego przestępstwa²³. Ponadto prokurator argumentował potrzebę uchylenia wyroku WSR w Rzeszowie w stosunku do Janowskiego tym, że przyjęte w wyroku stanowisko sądu orzekającego było „niewątpliwie nie tylko sprzeczne z okolicznościami sprawy, ale również było pobłażliwością i przejawem łagodności wobec wrogów Państwa Polskiego i narodu, którego dobro wymagało zlikwidowania każdej zbrodniczej ręki podniesionej na ludowo-demokratyczny ustrój Państwa Polskiego”²⁴.

Skarga rewizyjna została uwzględniona przez Najwyższy Sąd Wojskowy w Warszawie²⁵. 2 marca 1949 r. sąd ten uchylił wyrok WSR w Rzeszowie zgodnie z żądaniem prokuratora wojskowego i przekazał sprawę WSR w Rzeszowie do ponownego rozpoznania.

W wyniku ponownego rozpatrzenia WSR w Rzeszowie w innym składzie sędziowskim, S. Janowski został na podstawie art. 88 §1 kkWP skazany na karę 7 lat więzienia, zaś na podstawie art. 46 §1 pkt b i 48 §1 kkWP na karę 2 lat utraty praw publicznych i obywatelskich praw honorowych oraz przepadek całego mienia na rzecz Skarbu Państwa²⁶.

Sąd podtrzymał ustalenia poczynione przez WSR w Rzeszowie w toku pierwszej rozprawy i wydał wyrok, pomimo iż skazany do popełnienia zarzucanego mu czynu zabronionego się nie przyznał²⁷. Oskarżony zaprzeczył, że kiedykolwiek wchodził w porozumienie z Wochanką i Sochańskim, którzy byli świadkami w jego sprawie. Podtrzymał także twierdzenie z pierwszej rozprawy przed WSR w Rzeszowie, że do WiN nie należał. Podkreślał natomiast, że z Wochanką utrzymywał kontakty towarzyskie, gdyż mieli obok siebie sklepy i niekiedy prowadzili ze sobą luźne rozmowy na różne tematy.

Odnosząc się do wyjaśnień skazanego, sąd w uzasadnieniu wyroku zwrócił uwagę na to, że skazany bezpośrednio po zatrzymaniu przyznał, że w jego skle-

22 AIPN Rz, sygn. akt 107/1155, Wyrok WSR w Rzeszowie z 20 grudnia 1948 r. przeciwko Stanisławowi Janowskiemu, dawna sygn. akt Sr 585/50, k. 72.

23 AIPN Rz 107/1155, Skarga rewizyjna z 31 grudnia 1948 r. Wojskowego Prokuratora Rejonowego w Rzeszowie – mjra Filipa Barskiego – na niekorzyść Stanisława Janowskiego, dawna sygn. akt Sr 585/50, k. 83.

24 AIPN Rz, sygn. akt 107/1155, Uzasadnienie skargi rewizyjnej z 31 grudnia 1948 r., dawna sygn. akt Sr 585/50, k. 83.

25 Dalej: NSW.

26 AIPN Rz, sygn. akt 107/1155, Wyrok WSR w Rzeszowie z 13 listopada 1950 r. wydany w składzie: przewodniczący – kpt. Zygmunt Panas, aplikant – ppor. Witold Wleciał i ławnik – strz. Stanisław Sidorenuk w sprawie przeciwko Stanisławowi Janowskiemu, k. 157–160.

27 Ibidem, s. 159.

pie kontaktowali się z sobą Wochanka i Sochański, a lokal, który skazany wykonywał na sklepie, został mu wskazany przez Wochańskiego, gdy ten powołał się na fakt bycia żołnierzem AK w okresie wojny²⁸.

Po 1956 r. zmieniło się podejście do spraw karnych, rozpoznawanych przez sądy wojskowe. Wyrazem tego było m.in. złożenie 18 lipca 1956 r. przez Naczelnego Prokuratora Wojskowego – płka Mariana Rybę – wniosku rewizyjnego na korzyść S. Janowskiego. Prokurator podnosił m.in., że WSR w Rzeszowie nie ustalił ponad wszelką wątpliwość, że skazany należał do organizacji WiN, względnie że wchodził w porozumienie z członkami tejże organizacji²⁹.

Na skutek złożenia wniosku rewizyjnego sprawa ta została rozpoznana przez Zgromadzenie Sędziów NSW 25 lipca 1956 r.³⁰ Zgromadzenie postanowiło, że zebrany w sprawie materiał dowodowy, tj. wyjaśnienia skazanego i zeznania świadka Sochańskiego, nie dały podstaw do przypisania skazanemu winy m.in. za popełnienie przestępstwa z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP³¹. Z tego powodu skazanie S. Janowskiego uznał NSW za niesłuszne, a wobec braku dowodów winy postępowanie karne umorzył³².

Również w przypadku postępowania sądowego prowadzonego w stosunku do S. Janowskiego, podobnie jak w innych opisanych uprzednio przypadkach, dostrzec można praktykę swobodnej oceny materiału dowodowego przez WSR w Rzeszowie. W zasadzie na podstawie wyjaśnień skazanych, jak też zeznań świadków, m.in. w sprawach o rzekome popełnienie zbrodni z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP, sąd nie dowiódł ponad wszelką wątpliwość, iż miało miejsce jakiegokolwiek porozumienie się skazanych z członkami WiN, a w szczególności, że doszło między nimi do zawiązania spisku. Wręcz WSR w Rzeszowie przyjmował za udowodnione istnienie spisku na podstawie potwierdzonego zeznaniami zainteresowanych faktu znajomości. A zatem w świetle ustaleń poczynionych przez sąd w stosunku do S. Janowskiego uznanie go za winnego popełnienia czynu zabronionego z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP było przykładem znacznej dowolności w ocenie zebranego materiału dowodowego i wydaje się, że wynikiem nadmiernej swobody w orzekaniu. Praktyka uznawania za wypełnienie znamion czynu zabronionego z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP w sprawach, w których nastąpiło udostępnienie

28 Ibidem, s. 160.

29 AIPN Rz, sygn. akt 107/1155, Wniosek rewizyjny Naczelnego Prokuratora Wojskowego, płka Mariana Ryby, z 18 lipca 1956 r. na korzyść skazanego Stanisława Janowskiego, k. 239–240.

30 AIPN Rz, sygn. akt 107/11/55, Postanowienie Zgromadzenia Sędziów NSW wydane na posiedzeniu niejawnym na skutek wniosku rewizyjnego Naczelnego Prokuratora Wojskowego na korzyść skazanego Stanisława Janowskiego, dawna sygn. akt Zg. Og 284/56, k. 241–243.

31 Ibidem, s. 242.

32 Ibidem. W tym stanie rzeczy Sąd Wojewódzki w Rzeszowie postanowieniem z 20 marca 1957 r. przyznał wnioskodawcy odszkodowanie za doznane krzywdy moralne. Uzasadnienie postanowienia Sądu Warszawskiego Okręgu Wojskowego z 2 marca 1959 r., dawna sygn. akt Zo. 169/59.

lokalu na miejsce spotkań członków organizacji uznawanych za nielegalne, była stosowana przez WSR w Rzeszowie³³.

Za popełnienie przestępstwa z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP została skazana również Maria Babiarcz. WSR w Rzeszowie uznał, że weszła ona w porozumienie z członkami Narodowej Organizacji Wojskowej³⁴. Celem owego porozumienia miało być rzekomo usiłowanie zmiany ustroju Polski, a działanie przestępne skazanej polegało na tym, iż w związku z aresztowaniem przez UB we wrześniu 1946 r. jej kuzyna – Franciszka Przysiężniaka³⁵, podjęła próbę interwencji w sprawie jego zwolnienia z więzienia. Sąd ustalił, iż w celu realizacji tego zamiaru nawiązała ona m.in. kontakt z Emilem Kostkiem³⁶, który skierował ją do mieszkańca Leżajska – Edwarda Garbackiego³⁷, w celu otrzymania pomocy. W przeprowadzonym śledztwie ustalono, że Garbacki przekazał skazanej pieniądze, które zostały jej wydane z przeznaczeniem na wynagrodzenie dla obrońcy Przysiężniaka. Skazana pieniędzy tych nie odebrała osobiście, ale poprosiła, aby do Garbackiego zgłosiła się w jej imieniu krewna zamieszkująca w Leżajsku – Maria Dolna, która otrzymała 25 000 zł i następnie przekazała je M. Babiarcz. Sąd ustalił, że M. Babiarcz kontaktowała się także w sprawie pomocy dla aresztowanego Przysiężniaka z Ludwikiem Więclawem³⁸. Był to członek Narodowej

33 Zob. AIPN Rz, Akta sprawy przeciwko Marii Żukowskiej, sygn. akt 107/706 (dawna sygn. Sr 435/48).

34 Dalej: NOW. Była to organizacja wojskowa Stronnictwa Narodowego, która pod tą nazwą zaczęła występować od początku 1940 r. NOW była podporządkowana Stronnictwu Narodowemu w sprawach politycznych, personalnych i finansowych, tak iż np. nominacje komendantów były dokonywane tylko za zgodą władz Stronnictwa. Komenda Okręgu Rzeszowskiego NOW była zorganizowana już w czerwcu 1940 r., jak również struktury terenowe w prawie wszystkich powiatach wchodzących w skład przedwojennego Okręgu Rzeszowskiego i Podokręgu Przemyskiego SN. Więcej zob. K. Kaczmarek, *Podziemie narodowe na Rzeszowszczyźnie 1939–1944*, Rzeszów 2003, s. 60 i nast.

35 Franciszek Przysiężniak („Jan”, „Marek”, „Ojciec Jan”, żołnierz KOP, NOW i AK, dowódca oddziału partyzanckiego NOW-AK, dowódca OL Okręgu Rzeszów NZW – NOW), komendant Okręgu Pomorze NZW, więcej zob. K. Kaczmarek, [w:] *Konspiracja i opór społeczny...*, t. IV, s. 498–502; K. Kaczmarek, op. cit., s. 294–296.

36 Emil Kostek, ps. „Maciek” był dowódcą obwodu NOW Zasanie, kryptonim „Kurka”, K. Kaczmarek, op. cit., s. 103–104.

37 Edward Garbacki, ps. „Oset”, „Róża”, ur. 24 września 1898 r. w Leżajsku. W 1943 r. został zaprzysiężony do NOW, do końca wojny dom pozostawał skrzynką kontaktową NOW. Po wojnie pomagał rodzinom poległych i aresztowanych żołnierzy NOW na powiat Łańcut. Aresztowany w 1948 r., został 30 maja 1949 r. skazany na podst. art. 86 §2 kkWP za przynależność do NOW na łączną karę – karę śmierci, która została wykonana 5 września 1949 r. w więzieniu na Zamku w Rzeszowie. Więcej zob. Jan Draus, [w:] *Konspiracja i opór społeczny...*, t. I, s. 137–138.

38 Ludwik Więclaw, ps. m.in. „Kłos”, „Śląski”, ur. 23 sierpnia 1908 r. w Leżajsku, uczestnik kampanii wrześniowej, w kwietniu 1940 r. wstąpił do NOW w Leżajsku, gdzie był najpierw dowódcą plutonu, a następnie zastępcą komendanta NOW w Leżajsku i okolicy. W styczniu 1945 r. został komendantem NOW na powiat Łańcut, gdzie przeprowadził wiele akcji przeciw władzom komunistycznym, łącznie z likwidacją współpracowników UB. W styczniu 1947 r. postanowił zakończyć działalność, ujawnił się przed Komisją Amnestyjną przy PUBP w Rzeszowie 24 kwietnia 1947 r. W 1948 r. został jednak aresztowany i skazany na podstawie art. 86 §2 kkWP na karę śmierci.

Organizacji Wojskowej, uznawanej za organizację przestępczą w orzecznictwie WSR w Rzeszowie, który rozmawiał z Babiarsz m.in. o sytuacji zatrzymanego Przysięźniaka, a w szczególności o zarzutach, które zostały mu postawione.

Po tej rozmowie, skazana udała się do obrońcy wojskowego F. Przysięźniaka – Emanuela Weinberga, i otrzymała od niego odpis aktu oskarżenia, sporządzony przeciwko Przysięźniakowi, który przekazała L. Więclawowi.

Skazana podjęła także próbę interwencji w sprawie sytuacji prawnej Przysięźniaka u znanego jej prokuratora wojskowego – por. Mariana Stokłosa. W tym celu spotkała się z prokuratorem Stokłosą trzykrotnie. Wszystkie te spotkania odbywały się w łańcuckiej restauracji. Na koniec ostatniego spotkania, M. Babiarsz wsunęła prokuratorowi do kieszeni 15 000 zł.

WSR w Rzeszowie uznał, że opisane działania skazanej stanowiły wejście w porozumienie z członkami organizacji NOW, a to z E. Kostkiem i L. Więclawem, w celu zmiany ustroju państwa. Zatem swym działaniem, zdaniem orzekającego sądu, skazana M. Babiarsz wypełniła znamiona czynu zabronionego z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP³⁹.

Maria Babiarsz na rozprawie przyznała się do tego, że odebrała od nieznanego jej człowieka pieniądze na pomoc dla Przysięźniaka oraz do doręczenia aktu oskarżenia L. Więclawowi, zapewniając, że nie wiedziała, iż osoby, z którymi się kontaktowała były członkami NOW⁴⁰.

Jednak tej obronie skazanej sąd nie dał wiary, wyjaśniając, że „trudno przypuścić, by skazana, która pochodziła z Kuryłówki, znała stosunki na tamtejszym terenie, nie orientowała się, że działa tam nielegalna organizacja”, a fakt, że „skazana pieniądze na obronę Przysięźniaka otrzymała drogą okrężną i wśród wyjątkowych okoliczności od ludzi obcych Przysięźniakowi niezbitcie świadczył, że skazana musiała orientować się, że ma do czynienia z nielegalną organizacją”⁴¹.

Sąd jednocześnie uznał, że przewod sądowy nie dostarczył dowodów na to, iż skazana pozostawała w porozumieniu z NOW do chwili jej aresztowania, pomimo iż takie ustalenia poczyniono w śledztwie. Potwierdzać miał to fakt przechowywania, rzekomo dla organizacji, maszyny do pisania, która do oskarżonej

Wyrok wykonano 5 września 1949 r. w więzieniu na Zamku w Rzeszowie. Więcej zob. Jan Draus, [w:] *Konspiracja i opór społeczny...*, t. I, s. 524–526.

39 Drugim czynem zabronionym, za który została skazana Maria Babiarsz było przestępstwo z art. 134 kk, popełnione rzekomo przez skazaną w ten sposób, że w listopadzie i grudniu 1946 r. w Łańcucie, pow. rzeszowski, w celu uzyskania pomocy w uwolnieniu zatrzymanego Franciszka Przysięźniaka, udzieliła por. Marianowi Stokłosie, z racji zajmowanego przez niego stanowiska prokuratora wojskowego, korzyści majątkowej w postaci 15 000 i 10 000 zł, AIPN Rz, sygn. akt 107/857, Wyrok WSR w Rzeszowie z 17 lutego 1949 r. w sprawie przeciwko Marii Babiarsz, sygn. akt Sr 90/49, k. 72.

40 AIPN Rz, sygn. akt 107/857, Wyrok WSR w Rzeszowie z 17 lutego 1949 r. w sprawie przeciwko Marii Babiarsz, sygn. Sr 90/49, k. 73.

41 AIPN Rz, sygn. akt 107/857, Uzasadnienie wyroku WSR w Rzeszowie z 17 lutego 1949 r. w sprawie przeciwko Marii Babiarsz, dawna sygn. Sr 90/49, k. 73.

została przyniesiona przez E. Kostka. W tej sprawie WSR w Rzeszowie uznał, że wiarygodne są wyjaśnienia skazanej, która podtrzymywała, że wprawdzie Kostek przyniósł do niej maszynę do pisania na chwilowe przechowanie, ale tylko dlatego, że po przywiezieniu jej z Leżajska do Łańcuta nie miał na nią kupca⁴².

Sąd uznał, że działając na rzecz uwolnienia Przysięźniaka z więzienia skazana bez wątplenia wypełniła znamiona czynu z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP. W opisanym stanie faktycznym została ona uznana za winną zarzucanego jej w akcie oskarżenia czynu i skazana na karę 6 lat więzienia, a na mocy art. 46 §1 pkt b i art. 48 §1 kkWP na utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na 2 lata i przepadek całego mienia na rzecz Skarbu Państwa, przy czym na mocy art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o amnestii z 22 lutego 1947 r.⁴³ orzeczona kara pozbawienia wolności została skazanej złagodzona o połowę⁴⁴.

Na korzyść skazanej 24 lutego 1949 r. została wniesiona skarga rewizyjna, w której obrońca skazanej wnosił o uchylenie wyroku skazującego i jej uniewinnienie⁴⁵. W skardze rewizyjnej podkreślał, że skazana odwiedzała Przysięźniaka w więzieniu, przynosiła mu paczki, bo był jej kuzynem, natomiast nie miała podstaw, by przypuszczać, że interesujący się sytuacją aresztowanego Przysięźniaka – Więćław i Kostek, należeli do jakiegokolwiek organizacji, a zwłaszcza do takiej, która była uznawana przez władze komunistyczne za nielegalną⁴⁶.

NSW 5 lipca 1949 r. postanowił o nieuwzględnieniu złożonej skargi rewizyjnej na korzyść skazanej, gdyż uznał, że ustalenia sądu pierwszej instancji w przedmiotowej sprawie były trafne i oparte na dowodach ujawnionych w toku przewodu sądowego, zaś przyjęta kwalifikacja prawna – w pełni słuszna⁴⁷.

Trudno jednak w sprawie M. Babiarz zgodzić się, że sąd dokonał trafnej oceny prawnej ustalonego stanu faktycznego, i to zarówno w pierwszej instancji, jak też w rozstrzygnięciu NSW, zapadłym w trybie odwoławczym. Nie budzi wątpliwości, iż kobieta podejmowała próby interwencji w sprawie aresztowanego kuzyna, rozmawiając o nim z osobami, które wyrażały zainteresowanie sytuacją zatrzymanego. Skazana mogła nie wiedzieć o tym, że należeli oni do jakiegokolwiek organizacji, a w szczególności, że byli oni członkami organizacji, uznawanej przez ówczesne władze za nielegalną czy wręcz kontrrewolucyjną. Przewód sądowy nie potwierdził bowiem, iż taką wiedzę posiadała. A w opisanym stanie faktycznym przyjęcie, że skazana popełniła zbrodnię stanu, polegającą na wejściu w porozumieniu z członkami nielegalnej organizacji w celu zmiany przemo-

42 Ibidem.

43 Dz. U. 1947, Nr 20, poz. 78.

44 AIPN Rz, sygn. akt 107/857, Wyrok WSR w Rzeszowie z 17 lutego 1949 r. w sprawie Marii Babiarz, dawna sygn. Sr 90/49, k. 72.

45 AIPN Rz, sygn. akt 107/857, Skarga rewizyjna adwokata Edwarda Pudło na korzyść skazanej Marii Babiarz, dawna sygn. Sr 90/49, k. 75–76.

46 Ibidem, k. 76.

47 AIPN Rz, sygn. akt 107/857, Postanowienie NSW z 5 lipca 1949 r., k. 78–80.

cą ustroju państwa, było nadinterpretacją faktów. Bez wątplenia skazana działała w celu pomocy swemu aresztowanemu kuzynowi, a nie zaś przeciwko ustrojowi państwa.

Po analizie opisanych przypadków skazania na podstawie art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP trafne wydaje się spostrzeżenie o wykorzystywaniu przez WSR w Rzeszowie przepisu art. 88 §1 w związku z art. 86 kkWP do celów politycznych. Niewątpliwie wejście w porozumienie w celu zmiany przemocą ustroju państwa lub usunięcia organów władzy, było formą przygotowania do popełnienia tego przestępstwa. Istotą przygotowania powinno być porozumienie kilku osób i uzgodnienie zamiaru popełnienia przestępstwa, prowadzącego do zmiany ustroju państwa lub zagrożenia dla organów władzy.

W związku z tym, że przestępstwo z art. 88 §1 kkWP było przestępstwem kierunkowym, konieczne było, aby strona podmiotowa przestępstwa polegała na świadomości realizacji określonego celu, którym musiał kierować się sprawca. Celem tym było dążenie do popełnienia przestępstwa z art. 86 kkWP, zaś sprawca przestępstwa musiał działać w zamiarze bezpośrednim, gdyż nie istniała możliwość popełnienia zbrodni stanu z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP przy zamiarze ewentualnym, zakładającym jedynie „godzenie się” na nastąpienie skutku przestępnego.

Zatem wejście w porozumienie powinno było polegać na wyjawieniu i uzgodnieniu przez kilka osób wspólnego zamiaru (woli) popełnienia przestępstwa, polegającego na usiłowaniu usunięcia organów władzy lub zmiany ustroju państwa. Porozumienie to powinno było oznaczać wspólne podjęcie decyzji o popełnieniu przestępstwa, a następnie omówienie podziału ról. W tym kontekście można było uznać, że przestępstwo zostało popełnione nawet wówczas, gdy jedynie ogólnie uzgodniono zamiar popełnienia przestępstwa w przyszłości, bez żadnych konkretnych działań.

Praktyka orzecznicza WSR w Rzeszowie wskazuje na odmienne interpretowanie tego przepisu. W opisanych przypadkach sąd orzekający w ogóle nie udowadniał faktu istnienia porozumienia między rzekomymi sprawcami czynu zabronionego. Wprawdzie nawet przedwojenne orzecznictwo w tej materii pozwalało na założenie, iż dla zaistnienia spisku nie była niezbędna specjalna organizacja lub dyscyplina między osobami w nim uczestniczącymi, a karalności porozumienia nie wyłączało to, iż porozumienie nie osiągnęło sprężystych form decyzji i działania⁴⁸. Istotne było, aby spiskowcy byli zgodni co do celu i środków, których zamierzali użyć do jego realizacji, a w szczególności – aby byli zdecydowani na użycie przemocy⁴⁹. W opisanych przypadkach WSR w Rzeszowie nie starał się nawet dowieść istnienia zgody co do celu i zamiaru użycia przemocy dla jego realizacji.

48 Wyrok SN z 2 października 1933 r., sygn. akt I K 639/33, OSN(K) 1934/7/129, s. 226.

49 Ibidem.

Zgodnie z art. 88 §1 kkWP, ustalenie znamion ustawowych czynu zabronionego wymagało udowodnienia faktu osiągnięcia porozumienia pomiędzy osobami oskarżonymi i ustalenia ponad wszelką wątpliwość, że porozumienie to zmierzało do działania w oznaczonym kierunku, bez względu na formę tego porozumienia. Dla istoty przestępstwa z art. 88 §1 kkWP nie było bez znaczenia to, jaką działalność na zewnątrz rozwinął spisek lub jego poszczególni uczestnicy. Istotne było, aby spisek był skierowany przeciwko organom państwa i stawiał sobie za cel ich usunięcie przy użyciu przemocy. Zatem sąd nie musiał badać, czy porozumienie miało charakter trwały i zorganizowany ani nie sprawdzał istnienia jakichkolwiek więzi organizacyjnych, ale powinien weryfikować, czy miało miejsce zaznajomienie się z celami organizacji.

Ponadto podkreślić należy, że w przypadku istnienia porozumienia konieczne było ścisłe indywidualizowanie winy każdego z jego członków, w zależności od indywidualnego zamiaru, czego w orzecznictwie WSR w Rzeszowie w analizowanych przypadkach trudno się doszukać.

W komentarzu do kkWP z 1946 r. znaleźć można wyjaśnienie, że przygotowanie do zmiany przemocą ustroju państwa obejmowało także działania uboczne, takie jak: zbieranie informacji, opracowywanie planu, udział w naradzie lub zebraniu⁵⁰. Tymczasem w orzeczeniach WSR w Rzeszowie popełnienie przestępstwa z art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP przyjmowano nawet w przypadku utrzymywania towarzyskich kontaktów z członkami nielegalnego związku, choć nie było żadnych działań, które zmierzały do przejawiania działalności kontrrewolucyjnej⁵¹. Dla przyjęcia, że doszło do popełnienia przestępstwa z art. 88 §1 w związku z art. 86 kkWP należało udowodnić sprawcy podjęcie działań zmierzających do realizacji celu głównego. Dopiero udowodnienie tych okoliczności pozwalało na przyjęcie, że sprawca przyjął propozycję dokonania antypaństwowego przestępstwa i było karalne⁵².

W interpretacji art. 88 §1 w związku z art. 86 §2 kkWP WSR w Rzeszowie odwoływał się do wykładni tego przepisu zgodnej z interpretacją prezentowaną przez Leo Hochberga. Przyjmował, że znamiona czynu zabronionego z art. 88 §1 w związku z art. 86 kkWP były zrealizowane poprzez spotkanie się z członkami organizacji niepodległościowych oraz zapoznanie się z nielegalną działalnością takich organizacji, które następowało nawet poprzez czytanie ulotek⁵³.

50 *Kodeks karny Wojska Polskiego...*, s. 97.

51 AIPN Rz, sygn. akt 107/1401, Uzasadnienie wyroku WSR z 22 stycznia 1953 r. w sprawie przeciwko Ryszardowi Sztotowi, dawna sygn. Sr 20/53, k. 73.

52 AIPN Rz, sygn. akt 107/795, Uzasadnienie rewizji nadzwyczajnej Prokuratora Generalnego RP z 27 kwietnia 1990 r. w sprawie przeciwko Stanisławie Teleśnickiej, k. 113–123.

53 Por. Z. A. Ziemia, *Prawo przeciwko społeczeństwu*, Warszawa 1991, s. 136–137; por. J. Bafia, L. Hochberg, M. Siewierski, *Ustawy karne PRL – Komentarz*, Warszawa 1965, s. 96.

Faktem jest, że za wypełnienie znamion przestępstwa z art. 88 §1 kkWP uważano każde działanie, któremu można było przypisać dążenie do zmiany ustroju państwa lub organów władzy państwowej, nawet jeżeli nie było żadnej działalności organizacyjnej, a rzekomi sprawcy niekoniecznie wyrazili zgodę na wstąpienie do organizacji lub ich działalność ograniczała się wyłącznie do złożenia przysięgi organizacyjnej⁵⁴.

⁵⁴ AIPN Rz, sygn. akt 122/82, Postanowienie Zgromadzenia Ogólnego Sędziów NSW z 10 lipca 1951 r., k. 16.